

A legalsó tepsiben az anatómián

Mondhatjuk-e, hogy ami ma Magyarországon van, az nem normális állapot? Mondhatjuk-e, hogy ami a poszt-kommunista államok többségében van, az nem normális állapot? Lehet, hogy az adott állapot átlátását, értelmezését éppen az nehezíti, hogy feltételezzük valamely állapotról, hogy az a normális. Lehet, hogy ezt a feltételezést kellene feladnunk ahhoz, hogy leírassuk és megérthessük, mi az, amiben vagyunk. Esetleg abból kellene kiindulnunk, hogy egyszerűen csak különböző állapotok vannak, amelyekben a különböző államok működnek, s ezeket nem lehet normálisakra és nem normálisakra felosztani, pláne nem vágyaink és értékeink szerint? Egyszerűen csak tudomásul kell vennünk, hogy ezek vannak, le kell írunk őket, s aztán ennek a leírásnak a birtokában kell elgondolkodni arról, hogy mit tegyünk, mit tehetünk?

Nem gondoltam volna, hogy ehhez a kérdéshez fogunk eljutni két évtized múltán, amikor Magyar Bálint cikkében (*Magyar Hírlap*, 2001. február 22.) azt olvastam, hogy „Simicska Lajos APEH-elnöki kinevezésével új fejezet kezdődött a rendszerváltás utáni magyar politikai kultúra történetében”, s „ami azóta történik, az a demokratikus intézményrendszer keretei között maffiamódszereket alkalmazó állam, azaz a »szervezett felvilág« szisztematikus kiépítése”.

Akkor úgy tűnt, hogy az SZDSZ vezető politikusa (nem sokkal azelőtt még az elnöke) az ellenzéki narratívába vezet be egy hatásosnak tűnő

elemet, a maffiaállamot, amelyet ilyenként alkalmaztak többen Oroszország, Szerbia, Albánia, Románia jellemzésére (l. pl. Bányai Péter: *Az eredeti demokráciától a maffiaállam felé*, Kolozsvár, 2005). Bokros Lajos a szomorú emlékeztető MDF–SZDSZ-lista vezetőjeként a 2010-es választási kampányban már a „fülkeforradalom” előtti Magyarországot is maffiaállamnak minősítette egy kampányrendezvényen. (*Százhalombattai Tükör*, 2010. április 8.)

Aztán ahogy megjelentek 2013–2015 között *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam* címmel a Magyar Bálint által szervezett, szerkesztett és bevezetett kötetek, majd kijött *A magyar maffiaállam anatómiája* című könyve, egyre inkább kibontakozott, hogy nagy igényű és nagyszabású eszköztár épül az egész posztkommunista világ leírására. Ez most a Pénzügykutató Intézet fiatal kutatójának, Madlovics Bálintnak a társszerzőségével el is készült. (Bálint Magyar and Bálint Madlovics: *The Anatomy of Post-communist Regimes*, CEU, Budapest – New York, 2020, 808 o.) Angolul készült, de már fordítják magyarra (is). Ebben a leíró fogalomrendszerben a maffiaállam a helyére kerül, és már nem kap olyan nagy hangsúlyt.

A szerzők szerint a liberális kiindulópont, mely szerint a liberális demokrácia az állam normális állapota, lelkileg gátolja (moral inhibition) a posztkommunista társadalmak történelmi és kulturális örökségének teljes számbavételét, s ez vezet ahhoz

a képzethez, hogy normális esetben egy lineáris fejlődési úton jutnak el a posztkommunista államok a liberális demokráciába, hogy ennek alapfeltételei nagyjából adottak vagy megte-remthetők, s hogy ettől az úttól való elhajlások csupán múltó gyermekbetegségek (teething problems).

Ez volt a tranzitológia kiindulópontja, melyből az következett, hogy a posztkommunista államok állapotát a liberális demokrácia fogalmaival, az átmenet végpontja felől elemezzük. Amikor azután szembe kellett nézni azzal, hogy a posztkommunista országok többnyire nem a liberális demokráciába való átmenet állapotában vannak, nem arrafelé haladnak, akkor a tranzitológiai felfogást a hibridológiai váltotta fel, mely ezeket a rendszereket a liberális demokrácia elemeinek és az annak ellentmondó elemeknek valamiféle keverékeként, valamilyen inkonzisztens rendszerként írta le.

Ezen is túl kell lépni ahhoz, hogy a kialakult rendszerek sajátosságait egy konzisztens fogalomkészlettel leírjuk. Erre tesz kísérletet ez a méretes mű.

A kiindulópont szerint a rezsimek közötti különbségeket első fokon az határozza meg, hogy a társadalmi cselekvés három szférája, a politikai, a gazdasági és a közösségi mennyire és milyen módon van vagy nincs elválasztva. Ha nincs önálló gazdasági szféra, akkor például nem létezhet a politikától független tulajdonlás, tőke, termelőerő, nem létezik gazdasági erő politikai erő nélkül és fordítva, akkor nincs a politikai hatalomtól független civil szféra sem, akkor tehát a liberális demokrácia alapfeltételei hiányoznak, mert a politikai hatalomnak minden szférára ki kell terjednie, nem lehet olyan korlátozott, amilyennek liberá-

lis demokráciában lennie kell. Tehát a végrehajtó hatalmat korlátozó fékek és ellensúlyok sem működhetnek.

A kommunista diktatúrákban a társadalmi cselekvés ezen szférái nem lehettek szétválasztva, hiszen a politikai szféra felügyelte az egész állami vagy kvázi állami (szövetkezeti) tulajdonban lévő gazdaságot, a párt tartott igényt az egész közösségi szféra meghatározására, működtetésére és ellenőrzésére.

Következésképpen a kommunista diktatúrában e szférák autonómiájának kultúrája nem bontakozhatott ki, és visszafejlődött még azokban a nyugatiasabb országokban is, ahol ez nagyobb mértékben megvolt.

A politikai szereplők ebből az antiliberális kultúrából érkeztek, ez határozta meg attitűdjeiket. A rendszerváltás során létrejöttek ugyan e három szféra elkülönült intézményei, de az azokat működtető aktorok, mindenekelőtt a politikai szereplők informálisan e kulturális örökség szerint értelmezték a feladatukat és hatáskörüket. Márpedig ahol a szereplők domináns módon a társadalmi cselekvés szféráinak összejátszását (collusion) vagy összeolvadását (merger) képviselik, ott a liberális demokrácia bukásra van ítélve. A szférák szétválasztásának (egybeolvadásának) mértéke makacs társadalmi tényező, igen nehezen változik. Márpedig nem a formális intézmények, hanem azok informális használati módja az, ami domináns módon befolyásolja az államközösség (polity) működését. Az informális intézményeké a főhatalom (supremacy) a formálisak fölött.

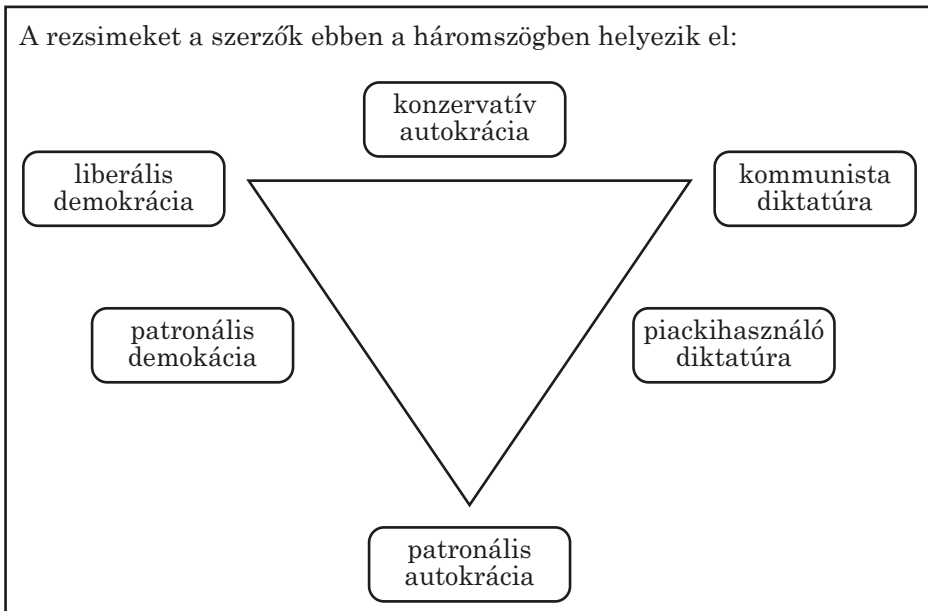
A rendszerváltást lelkesen átélt liberális értelmiségi itt megrendül. Ez az értelmiség ugyanis abszolút intézményhívó volt (voltunk). Minden re-

ményünk arra épült, abban hittünk, hogy az intézmények működési logikája formálja fokozatosan a maga képére a társadalmat. Ez az illúziótlan mű pedig azzal szembesít minket, hogy a társadalom működési logikája formálja a maga képére az intézményeket. És be kell látnunk, hogy milyen könnyű ez utóbbira példát találni, olyan nehéz az előbbire.

A szférák összeolvadásából következik, hogy a gazdasági és közösségi tevékenységekhez politikai támogatás (patronálás) szükséges, a politikai elitnek pedig lehetősége van rá, hogy patronálás útján kiterjessze a hatalmát valamennyi szférára. Ily módon patronális rendszerek jönnek létre. Ezeket a Magyar–Madlovics-nevezéktanban patronális demokráciának nevezik, ha több kompetitív patronálási piramis működik (multi-pyramid system), amelyek reális választási és hatalomváltási lehetőséget nyújtanak; és patronális autokráciának, ha csak egy patroná-

lasi piramis létezik (single-pyramid system), mert a többit beolvasztották, marginalizálták, alávetették, kinyírták. Azért minősül Orbán Magyarországaival szemben például Kaczyński Lengyelországa demokráciának, mert Magyarék megítélése szerint ott még létezik komoly alternatív politikai erő, patrónusi hálózat, nálunk pedig már nem.

A patronalista örökség tekintetében a szerzők három csoportra bontják a posztkommunista társadalmakat. A legerősebb patronalista örökség Albániára, Örményországra, Azerbajdzsánra, Fehéroroszországra, Bulgáriára, Grúziára, Kazahsztánra, Kirgizisztánra, Észak-Macedóniára, Moldovára, Romániára, Oroszországra, Tádzsikisztánra, Türkmenisztánra, Ukrajnára, Üzbegisztánra maradt, a közepes erősségű Észtországra, Lettországra, Litvániára, Szerbiára, Szlovákiára, a legkevésbé erős pedig Horvátországra, Csehországra, Kelet-Német-

országra, Magyarországra, Lengyelországra, Szlovéniára.

Mint látjuk, a felbomlott szövetségi államokon belül különbségek voltak. Csehszlovákia és a Szovjetunió utódállamai két, Jugoszlávia utódállamai három különböző csoportba tartoznak. Valószínű, hogy az egyben maradt országokon, például Magyarországon belül is meg lehetne állapítani regionális különbségeket. A vidéki Magyarország vélhetőleg más csoportba tartozna, mint Budapest.

Mindenestre Magyarországot induló pozíciója nem determinálta arra a helyre, ahová került.

Kornai János 2019-es osztályozása szerint a fenti 27 országból kilenc az, amelyet már nem mondhatunk patronális demokráciának, csak patronális autokráciának: Örményország, Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Kazahsztán, Oroszország, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán – és Magyarország. Valamennyi a Szovjetunió része volt, és a legerősebb patronalista örökséget hordozza – Magyarország kivételével. Magyarország az egyetlen, amelynek a második és a harmadik csoportból sikerült autokráciává sülyednie.

A patronalizmus mértéke függ attól, hogy az elnöki hatalom mennyire erős, hogy a választási rendszer mennyire arányos, s hogy az adott ország mennyire tartozik az Európai Unió vonzáskörébe. Magyarországra a három hajlamosító tényező közül csak az egyik érvényes, a már 2010-ben is eléggé aránytalan választási rendszer, amely azóta még sokkal aránytalanabb lett. Ezek szerint ez döntő tényezővé vált.

Ezeknek az ideáltipikus jellemzőit vizsgálják és vetik össze az állam, a különböző szereplők, a politika, a

gazdaság és a társadalom szintjén nagyon sok tényezőt sorra véve, tömördek táblázat és ábra segítségével, míg végül az utolsó tematikus fejezetben felrajzolják, miként mozogtak és hová érkeztek ebben a háromszögben az egyes országok a kommunista diktatúra pólusától indulva.

A rendszerek és rezsimek egzakt leírására alkalmas teljes körű eszköztárat kínál ez a súlyos mű, amely kellő türelemmel és étvággal egyben is fogyasztható, de leginkább kézközben tartandó, kézikönyvként használandó.

Ebben a soktényezős, sokdimenziós leírásorozatban vannak heurisztikus és vitatható elemek egyaránt szép számmal. Ezek közül itt csak néhányat tudunk kiemelni.

A patroniális autokrácia egyetlen piramisának tetején a csúcspatrónus áll, a befogadottakból álló politikai család (adopted political family) feje. Ez a politikai család, amelybe nincs szabad belépés, és amelyből nincs szabad távozás, a közjótól függetlenül, domináns módon a politikai elit érdekei szerint gyakorolja az uralmat. A közjótól való függetlenség egyben a világnézettől, ideológiától való függetlenséget is jelent, mivel ezek a közjó mibenlétére vonatkoznak. Az érdekkövetés eszköztárából semmilyen hasznosítható elem, így az ideológia felhasználása sem hiányozhat. Ennek megfelelően a patronális autokrácia (a kommunista diktatúrával vagy a konzervatív autokráciával ellentétben) nem ideológiavezérelt, de ideológiaalkalmazó rezsimek. (Kaczyński ideológiavezérelt Lengyelországa ebben a tekintetben is különbözik Orbán Magyarországtól. Ezért tekintik azt Magyarék a konzervatív autokrácia felé elhajló demokráciának.) Egy ideo-

lógiaalkalmazó rezsim az alkalmazott ideológiát is, a hozzá csatolt ellenségképet és politikai célpontjait is az optimális érdekkövetés igényei szerint változtathatja, miután az uralkodó politikai családnak nincs ideológiai kötődése.

A patronális autokrácia ideáltípusa a maffiaállam, amely minden tekintetben ennek a rezsimtípusnak a legkifejlettebb változatát testesíti meg. Minden tekintetben itt most nem tudunk sorra venni, csak a mű tanulmányozására tudjuk biztatni az olvasót, ha a klánállam, a neoszultanisztikus és a ragadozó (predatory) állam mibenlétére kíváncsi. Itt most csak a bűnöző állam (criminal state) meghatározását kapcsoljuk a maffiaállamhoz.

A Magyar–Madlovics-nevezékτανban a korrumpált állam az, amelyben a megbízott személyek személyes haszon végett visszaélnék a hatalmukkal. Ez a visszaélés alkalmi, a korrupció ebben a rezsimben deviáns elem, nem alakul ki tartós korrupciós hűbéri láncolat. A foglyul ejtett államban (captured state) már kialakulnak állandó korrupciós hűbéri láncolatok is, és a korrupció a rezsim strukturális eleme. A bűnöző államban a korrupció a rezsim meghatározó alkotó (constituting) eleme, ott a korrupció a politikai vállalkozásnak alárendelt, monopolizált gyakorlat. A bűnöző államot a politikai család bünszervezetként – kvázi maffiaként – kormányozza. A maffia immáron nem állam az államban, mint Olaszországban, Japánban vagy az Egyesült Államokban, hanem maga az állam. A maffia patronálását nem önkéntesen, hanem kényszer és erőszak hatására veszik igénybe a hatáskörébe tartozó egyének és vállalkozások. Így van

ez a maffiaállamban is, amelynek a hatóköre kiterjed az egész országra, egymás után a gazdaság különböző szektoraira, a közszolgáltatás és a kultúra különböző ágazataira, a társadalom különböző rétegeire, különös tekintettel a leghátrányosabb helyzetűekre, akiknek az életlehetőségeit az határozza meg, hogy elfogadják-e és megszolgálják-e a korábban alanyi jogon, lojalitási feltételek nélkül járó támogatást a korrupciós hűbéri láncolat alapján.

A kényszerítésnek, a korrupciós láncolatba való bevonásnak olyan állami eszközei vannak, amelyekkel az egyszerű maffia nem rendelkezik: a normatív eljárások egyedileg megkülönböztető (diszkrecionális) döntésekkel való helyettesítése, a törvényalkotás, az állami újraelosztás, az ellenőrző mechanizmusok, az igazságszolgáltatás diszkriminatív és protekcionista, azaz a patronáltakat kedvezményező, a nem patronáltakat büntető működése.

Ennek az enciklopedikus eszköztárnak a kidolgozása nagy teljesítmény, de van rajta javítanivaló. Ezek közül itt a következőket említeném.

A konzervatív autokrácia nincs igazán integrálva ebbe a rendszerbe. A szerzők rendszerint a liberális demokrácia, a kommunista diktatúra és a patronális rendszerek jellemzőit vetik össze, állítják szembe egymással a különböző ábrákban és táblázatokban. A konzervatív autokráciáról szinte semmit nem mondanak. Ez annál is inkább hiányzik, mert a patronális rezsim egy része (kivált a lengyel és a magyar) konzervatívnak deklarálja magát, és ezt a deklarált önképet a patronális és konzervatív rezsim jellemzőinek sokoldalú összevetésével lehetne lebontani.

A másik és nagyobb probléma a kommunista diktatúra jellemzésével van. A jellemzések természetesen ideáltípusokra vonatkoznak, nem várhatjuk tőlük, hogy az egyes rezsimeket, rendszereket pontosan leképezzék, hiszen minden típuson belül számos variáns létezik, és az ideáltípustól valamilyen mértékben mindegyik eltér. De a jellemzőknek mégis olyan ideáltípust kell megjeleníteniük, amelyek általában és alapvetően megfelelnek a jellemzett rezsimek gyakorlatának. A kommunista diktatúrát olyan ideológiavezérelt rendszereknek írják le, amelyekben a formális intézmények dominálnak. Ez teljes mértékben ellentmond a történelmi tapasztalatoknak.

Az ideológiavezéreltség csupán a kommunista diktatúra előtörténetét és megengedő értelmezésben is legfeljebb a kiépítését jellemzi. A pártállami diktatúra működésére, fenntartására az ideológiaalkalmazás volt a jellemző. A társadalmat nem vezérelték a marxista-leninista ideológia által leírt kommunista állapot irányába, hanem ezt az ideológiát igen változatosan és változékonyan úgy alkalmazták, ahogy azt az állampárt hatalmának fenntartásához jónak látták.

Az sem áll, hogy a kommunista diktatúrákban a formális intézmények domináltak volna. A formális döntéshozó, törvényalkotó intézményeknek, a parlamenteknek, az elnöknek vagy az elnöki testületeknek még sokkal

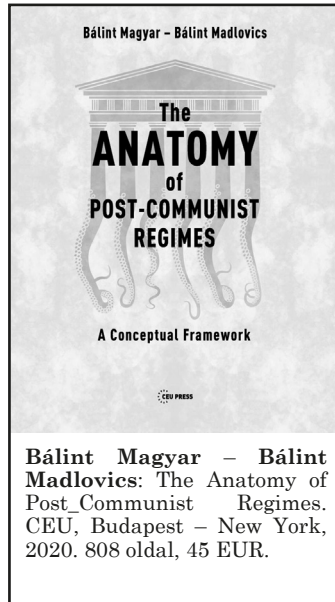
kevésbé volt érdemi szerepük, mint a patronális autokráciákban. Az állami, párt- és társadalmi szervezetek döntéshozó testületei az esetek túlnyomó többségében nem hozták, hanem szentesítették csupán a döntéseket. Az informálisnak volt döntő szerepe minden szinten.

Ez azért is fontos, mert éppen ez volt az az örökség – a pragmatikus elvtelenség, az informális, a kézi vezérlés, a vezérelv – amely a liberális demokrácia esélyeit olyannyira csökkentette a posztkommunista (helyesebben posztpártállami) társadalmakban.

Az utolsó tematikus fejezetben a szerzők arra vállalkoznak, hogy meghatározzák néhány ország mozgását a rezsimek háromszögén belül. Az eredmény arra utal, hogy az eszköztár egyes országokra való alkalmazásának a módszertana

még kidolgozásra vár.

Képtelenség az 1990–1994-es és az 1994–1998-as ciklust a liberális demokrácia pólusán összevonni. 1990 és 1994 között biztosan nem volt Magyarországon liberális demokrácia. Egyrészt nem is lehetett, mert a gazdaságban csak fokozatosan alakult ki a magántulajdon túlsúlya. A kormányban és a kormánypártban az antiliberalis erők voltak túlsúlyban. Igen jelentős volt az ideológiavezérelt nacionalisták befolyása. Alkotmányellenes eszközökkel kisajátították és a szélsőjobboldal kezére adták a közmédiát, melyek liberális elnökeket dur-

Bálint Magyar – Bálint Madlovics: The Anatomy of Post-Communist Regimes. CEU, Budapest – New York, 2020. 808 oldal, 45 EUR.

va koncepciók eljárással távolították el. A kormány durván beavatkozott a sajtóviszonyokba. Brutális támadás folyt a kormány hatalmát valamelyest korlátozó köztársasági elnök ellen, a kormány (többek között) szélsőjobboldali csoportokat mozgósított az elnök lejáratására. Folyamatosan kijátszották a kétharmados törvényeket, messzemenően kihasználták a rendszerváltás előttről érvényben maradt és a liberális demokráciával összeegyeztethetetlen jogszabályokat, és javában zajlott az a privatizációs folyamat, amely szorosan összekapcsolta a társadalmi cselekvés politikai és gazdasági szféráját. A rendszerváltás utáni politikai elit egyik legantiliberalisabb, „rendpárti” személyisége Boross Péter belügyminiszter majd kormányfő, aki belügyminiszteri minőségében a titkosszolgálatokhoz delegálta „tanácsadóként” az ellenzéknek megsemmisítendő nemzetárulónak tekintő pofoszos

aktivistákat¹. Számos alkalommal megakadályozták parlamenti vizsgálóbizottságok létrehozását vagy érdemi működését.

Hogyan lehet ezt a ciklust egy kategóriába vonni az 1994–1998-assal, amelyben a leginkább tiszteletben tartották és érvényesítették a liberális demokrácia normáit a rendszerváltás utáni Magyarországon? Hogyan lehet a 2002–2010 közötti időszakot távolabbra tolni a liberális demokrácia pólusától, mint az 1990–1994-eset? S hogyan lehet ilyen csekély a különbség a Magyar Bálint kultuszminiszteri részvételével kormányzó Medgyessy-kormány és az első Orbán-kormány között, amelyet Magyar Bálint, mint fentebb idéztük, már akkor maffiamódszereket alkalmazó és a szervezett felvilág, vagyis a bűnöző állam kiépítésén munkálkodó rezsimnek minősített?

¹ Pofosz: Politikai Foglyok Szövetsége.

Több ország esetében is vannak a recenzensnek kételyei, de most az olvasó idejét kímélendő csak Magyarország háromszögével foglalkozunk:

